

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філологічних наук, професора кафедри теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка ТКАЧУКА М.П. на дисертацію Черкашини Тетяни Юріївни «Українська мемуарно-автобіографічна проза ХХ ст.: жанрова, структурна та ідейно-художня еволюція», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література (Київський університет імені Бориса Грінченка. – 493 с.)

У сучасному українському дискурсі після багатьох років ідеокритичних обмежень по-особливому актуалізувалось дослідження такої форми наративного дискурсу, як мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття. Якщо у попередній культурній парадигмі людина вимушена була онтологію свого буття означувати тільки в межах чужого хронотопу, який нав'язувався зовні, то нині, отримавши свободу, вона має нагоду в рамках свого тексту суб'єктивізувати та об'єктивізувати різноманітні явища культури, як і ті, що залишилися їй у спадок від попередніх генерацій, так і ті, творцем яких вона має право вважатись. Для того, щоб відповідним чином окреслити означені перспективи, суб'єкту творчої комунікації потрібен жанр, що, за висловом Михайла Бахтіна, мав би упорядкувати належний рівень взаєморозуміння та діалогу. Знаменно, що ним став жанр мемуарно-автобіографічної прози, який в умовах комуністичної дійсності й вульгарного соціологізму принижувався, оголошувався «буржуазним» тощо.

Справедливо підкреслює Тетяна Юріївна Черкашина, що «тривалий час дослідження мемуарно-автобіографічної спадщини українських авторів перебувало на маргінесах вітчизняних літературознавчих студій. Перші зрушення маємо з часу появи наукових праць Олександра Галича,

Михайлини Коцюбинської, Марії Федунь, В. Пустовіт, Н. Колошук, Андрія Цяпи та інші». Отже, Тетяна Черкашина заповнює прогалину у вивченні української мемуаристики. З цією метою дослідниця на широкому фактичному матеріалі аналізує українську мемуарно-автобіографічну прозу ХХ століття, досліджує її жанрове розмаїття, структурну та ідейно-художню еволюцію, сюжетно-композиційну організацію тексту.

Авторка роботи поглиблює науковий потенціал студій української автобіографічної прози ХХ століття, окреслює їх жанрове розмаїття, ідейно-художню еволюцію. Вона виділяє в українській автобіографічній прозі жанр автобіографії, автобіографічної повісті, автобіографічного нариса, автобіографічної новели, автобіографічного оповідання та автобіографічного есе. Доречно дисертантка у своєму науковому дискурсі глорифікує наукову термінологію, зокрема «мемуари», «автобіографія, мемуарно-автобіографічна проза», «мемуаристика», «документалістика», проводить вона кореляцію між мемуарно-автобіографічною та видами словесної творчості.

З цього огляду не викликає сумніву **актуальність** дисертаційного дослідження Тетяни Юріївни. Позитивної оцінки заслуговує сам зміст дослідження, його структура, порушені питання та способи їх розв'язання. Три розділи – «Мемуарно-автобіографічна проза: стан розробки історико-літературних та теоретичних питань», «Жанрові й структурні трансформації українського мемуарно-автобіографічного письма», «Від давнини до сьогодення: ідейно-художні домінанти спогадової літератури» – з окремими підрозділами добре структурують дослідження, логічно між собою пов'язані, комплексно висвітлюють цю складну проблему.

З цього випливає **наукова новизна** дисертації Тетяни Юріївни Черкашини, яка полягає в тому, що в ній уперше в українському літературознавстві здійснюється цілісний концептуальний аналіз української мемуарно-автобіографічної прози ХХ століття, окреслюються її проблемно-тематичні образи, характеризується жанрово-стильова парадигма і поетика.

Крім цього, на чому по-особливому варто наголосити, авторкою дисертації систематизуються теоретичні та літературно-критичні погляди на українську мемуарно-автобіографічну прозу, чітко окреслюється специфіка цієї особливої форми літературної творчості. Робота є конструктивною і новаторською.

Практичне значення дисертаційного дослідження Тетяни Юріївни Черкашини полягає в тому, що результати дослідження знайшли своє застосування у курсі української літератури ХХ століття, спецкурсі і спецсемінарах «Українська мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття»; також її матеріали можуть бути використані в дослідженнях з історії української літератури, теорії літератури, порівняльного літературознавства, при підготовці лекцій, курсових, бакалаврських і магістерських робіт, написанні підручників та методичних посібників, монографій, а також на уроках літератури та позакласній роботі у середній школі.

Авторка дисертації у першому розділі висвітлює мемуарне й автобіографічне письмо, уточнюючи, що мемуари – це «конкретно-історичний текст з нарацією від першої особи з певної часової дистанції про враження від подій, у яких автор був учасником або свідком на визначеній території у певний час». (с.13). Вона відзначає, що мемуарна література має такі сталі ознаки: документальність, фактографічність, ретроспективність, наявність двох часових планів – теперішнє й минуле, суб'єктивність. Апелюючи до досліджень інших літературознавців Тетяна Юріївна, вказує на низку мемуаристики і дефініції її, як-от: військові, державні, придворні, духовні, подорожні, історичні, культурно-побутові, сімейні, сибірські та інші мемуари.

Дисертантка справедливо вказує на «внутрішньо-типологічні диференції мемуарної літератури». Розширюючи горизонт своїх студій, авторка роботи охоплює в своє дослідне поле понад шістдесят визначень автобіографічного письма, що функціонують у світовому науковому дискурсі.

Проте дослідниця не розгубилася у цьому морі найменувань мемуаристики і запропонувала своє бачення і розв'язання проблеми. Вона відносить до автобіографічних творів тексти, в яких «основним предметом авторської оповіді є опис важливих, на переконання письменника, подій, свідком чи учасником яких він був особисто: твори, присвячені спогадам про видатних сучасників автора; художньо відтворені життєві враження автора». На наш погляд, це дещо звужений погляд на мемуарні твори, а тому на с. 37 авторка відзначає, що «до пласту мемуарної літератури» вона додає автобіографію, яка є водночас самостійним різновидом літератури особистого спогаду. Тому хотілося б, аби дисертантка окреслила що їх зближує і що відрізняє.

Відтак окремо Черкашина Тетяна В'ячеславівна висвітлює мемуарну та автобіографічну прозу в системі літературної творчості, адже у XIX столітті твори автора про себе розглядалися у рамках риторики. У XX столітті велика увага приділялася белетристиці, тобто у творах домінують твори з невигаданими історіями з реального життя. І в цей час остаточно відбувся розподіл літератури на художню та документальну. У документальній літературі, тобто літературі пам'яті, пам'яті історичної, культурної особистої не лише фіксується, а й реконструюється й осмислюється минуле й теперішнє. Авторка виділила чотири основних напрямів документалістики, зокрема історичної документалістики, художньої біографіки, художньої публіцистики і мемуаристики. У своїй класифікації Тетяна Юріївна за основний принцип взяла (С. 42) «основний об'єкт документальної оповіді», джерела отримання документальної інформації. Види авторської присутності в тексті.

Доречно у своїх дослідженнях Тетяна Черкашина вдається до наратологічних практик, які допомагають їй по-новому осмислити жанрові й структурні трансформації українського мемуарно-автобіографічного письма. У підрозділі «Оповідь про себе та своє життя: формування жанрів і тематичних різновидів» вона сягає античних часів, які представляли апології,

некрологи, епістоли, щоденники, записи важливих історичних подій у часовій послідовності. Словом, простежено витoki й джерела сучасної мемуарної прози. В середньовіччі дослідниця виділила автобіографічну літературу, як-от подорожнє письменство, агіографія, духовне, історичне, філософське. Заслуговують *позитивної оцінки* наратологічні спостереження, зокрема ті, в яких автори не були обмежені законами форми: від оповіді про когось або чогось іншого, від чужої автобіографії можна було перейти до власної, від загальної історії до часткової, від філософії до розповіді, від візій до опису (с. 100). Правда, можна було б підкреслити, що в такій наративній стратегії дискурс вибудовувався крізь оптику гомодієгетичного наративу та гетеродієгетичного (третьоособового розповідача); при цьому застосовувалася колективна та індивідуальна фокалізація. На таку наративну стратегію орієнтувалися письменники у XVIII столітті, внаслідок чого виокремилася автобіографія, «прозовий опис справжньої історії приватного життя автора, написаним ним самим» (Добре було б, аби авторка назвала тодішні автобіографічні твори).

Доречно Тетяна Юріївна враховує вплив літературних течій на характер художніх шукань *сентименталістів*, які спричинили появу спогадової белетристики. На її думку, під їхнім впливом справжні події та факти з життя автора і людей з його оточення художньо обробляються і пропонуються у вигляді ніби фікційної (уявної) історії з вигаданим сюжетом і персонажами. Авторка роботи називає появу в тодішніх умовах нових жанрів, як-от роман у листах, а також тематичні різновиди мемуарного, автобіографічного, подорожнього романів.

У *романтизмі* популярними були жанри подорожнього нарису, як-от «Поїздка в Грузію Івана Кульжинського» (1850). Дисертантка справедливо стверджує, що цей жанр перебував у перетині географічної, автобіографічної, мемуарної, етнографічної, публіцистичної літератури, в якій мандрівники докладно описували свої подорожі та ділилися своїми особистими

враженнями від побаченого. У цьому річищі з'явився *літературний портрет* як художньо-біографічний, мемуарно-біографічний та літературно-критичний жанр, кожен з яких мав свою своєрідність. Так само утверджував себе такий жанр мемуарної творчості, як спогади. Правда, відзначає дисертантка їх можна визначити як «сукупність асоціативно-ретроспективних згадок про знайому людину чи певні події з власного життя» (с. 110).

У цьому контексті важливими є спостереження Тетяни Юріївни над жанром автобіографії в українському письменстві ХХ століття. Автодієгетичний наратор робить предметом дослідження себе під час написання автобіографії. У наш час стверджує дисертантка характерними ознаками жанру біографії є: ідентичність образів автора, фактографічність, ретроспективність оповіді, подвійна перспектива бачення (тоді – тепер), наратора та головного персонажа. Автобіографічний текст вибудовується за такими ознаками: логічно послідовний, хронологічний, прозаїчний опис життєвого шляху автобіографа від моменту його народження до певного етапу його життєдіяльності. Неодмінно зауважує дослідниця до жанроутворювальних елементів є наявність у тексті тематичних блоків, зокрема: «родовід», «дитинство», «отроцтво», «юність», «виховання», «освіта», «доросле життя», «професійне життя», «внутрішньо емоційне життя», «автопортрет», «автогеографія», «автокоментар».

Науковець уважно простежила особливості розвитку української мемуарної автобіографії у ХХ столітті, в якій розгорталися такі жанрові різновиди, як структурно-наративні різновиди, тобто документальний, це – суто фактографічна автобіографічна оповідь без елементів белетризації і художній, в якому фактографічна за суттю автобіографічна оповідь подається у художньому опрацюванні. Авторка дисертації аналізує низку автобіографій Михайла Грушевського, Дмитра Баглія, Івана Огієнка.Кубійовича, Марка Кропивницького, Володимира Сосюри «Третя Рота», Миколи Руденка, Юрія

Андруховича («Таємниця»), Анатолія Дімарова («На коні і під конем») та інші. Цікаво, що дисертантка паралельно досліджує мемуаристику митців української діаспори. Різноманітними є мемуарні твори Уласа Самчука («На білому коні», «На коні вороному», «П'ять по двадцятій», «Планета Ді - Пі») та інші. На наш погляд, варто було б тут згадати «Спогади у 2 томах «Зустрічі й прощання» Григорія Костюка (К.: Смолоскип, 2008) і діалогію повістей Михайла Стельмаха «Щедрий вечір», «Гуси-лебеді летять», які написані в річищі лірико-романтичної прози.

Важливим досягненням дисертантки слід вважати те, що, на відміну від попередніх дослідників, вона розширює горизонти студій мемуарно-автобіографічної прози та з'ясовує принципи організації української мемуаристики й процеси її розвитку на зарубіжному ґрунті, а також вдається до вивчення особливостей рецепції мемуаристики та її тенденцій функціонування в західному літературознавстві.

З цього огляду привертає увагу новітній погляд на таке питання, як фікціоналізація власного життєвого шляху наратора, який окреслює дисертантка як шлях від художньої документальності до автофікційності. Вона зауважує, що в українській прозі ХХ століття український автобіографічний роман представлений суто фікційними творами, які не належать до художньо-документальної прози, вони містять тільки певний відсоток автобіографізму (с. 211). Проте в українській прозі наявні автобіографічні повісті, які набули розквіту в 20 – 30-х роках, зокрема у творчості Юрія Смолича. Називає дисертантка і повість «Без коріння» (1936) Наталени Королеви. Резонно звертається авторка роботи до «Зачарованої Десни» Олександра Довженка. За словами Тетяни Юріївни, повість Довженка є взірцем української художньо документальної белетристики середини ХХ століття, в якій простежується життя і становлення характеру головного персонажа – Сашка, в якому вгадуються риси автора.

Знову-таки позитивної оцінки заслуговує комплексний підхід до заявленої проблеми здійснених, у контексті порівняльно-історичних, історико-функціональних, системно-естетичних і типологічних студій, оскільки для аналізу використано досягнення різних дисциплін, які свідчать про різноманітний інтерпретаційний характер людської культури. Отже, в роботі досить об'єктивно і по-науковому здійснюється спроба подивитись на мемуарну прозу письменників і дати аргументовані судження стосовно цілісного бачення української мемуарно-біографічної прози ХХ століття.

Тетяна Юріївна простежила давню історію першовитоків традиції, якими була автобіографія Володимира Мономаха, мемуарну прозу від давнини до наших днів. Загалом працюючи над дисертаційною роботою, вона опрацювала великий обсяг історико-літературного та теоретико-методологічного матеріалу тому, що в такому випадку можна здійснювати аргументовані судження стосовно самої проблеми української мемуарно-автобіографічної прози ХХ століття, його жанрових різновидів, структури та ідейно-художньої еволюції. Про це свідчить і виваженість авторки у процесі структурування своєї роботи, доречно сказати, що вона підготувалась ретельно, тому кожна основна думка є розгорнутою і послідовною.

У сучасному літературознавстві важливе місце займають порівняльні студії, особливо коли йдеться про літературу ХХ століття. Оскільки дослідниця з'ясовує особливості мемуарно-автобіографічної спадщини еміграційних авторів 1930 – 1990-х років, то, на наш погляд, у контексті дослідження української меморіально-автобіографічної прози варто було б ширше вдаватись до порівняльного аналізу творів митців материкової України та діаспори, продемонструвати, в чому полягають між ними аналогії та розбіжності.

Відзначені нами застереження й побажання абсолютно не применшують цінності дисертації Т. Ю.Черкашини, яка є завершеним дослідженням, що має історико-теоретичне значення. Висновки дисертації є

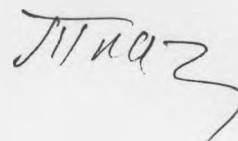
аргументовані й переконливі. Публікації та автореферат відбивають основний зміст дисертації.

Загалом дисертантка виявляє методологічну ґрунтовність суджень та добору фактичного матеріалу. Такий виважений підхід дав їй підставу означити засади мемуарно-автобіографічної прози творчості українських письменників ХХ століття.

Вважаємо, що дисертаційне дослідження Черкашини Тетяни Юріївни «Українська мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття: жанрова, структурна та ідейно-художня еволюція» відповідає профілю вченої спеціалізованої ради Д 26. 133.03 Київського університету імені Бориса Грінченка, положенням пунктів 1 і 13, вимогам Департаменту атестації кадрів, «Порядку присудження наукових ступенів», чинним вимогам, які ставляться до робіт, поданих на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент:

Доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії і методики
української та світової літератури
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Ткачук М.П.

Підпис професора Ткачука М.П. стверджую:

Вчений секретар Тернопільського
національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
2 червня 2015 року

Нагачевський І.А.